

Sultan II. Abdülhamit Dönemi Maarif Müfettişi Ali Enver Efendi'nin Tespitlerinden Hareketle Dönemin Eğitim Bürokrasisinde Yaşanan Sorunlar

Emrah Berkant Patoglu*

Özet

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamit Dönemi eğitimde modernleşmenin zirveye çıktığı ve özellikle modern eğitimde yaygınlaşma ve kurumsallaşma bakımından oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Eğitimin yönetimi, teftişi ve denetimine yönelik kurumların belli bir zemine oturduğu bu dönemde; eğitim bürokrasindeki görev alanlarının ve görev dağılımlarının belirlendiği, bürokrasideki ilişkiler ağının ayırt edici/öne çıkan/karakteristik özelliklerinin netleştiği olduğu söylenebilir. Bu dönemde Maarif Müfettişi olarak görev yapan çok sayıda devlet görevlisinden birisi de Ali Enver Efendi'dir. Onun bu görevi sürdürdüğü yıllarında ve sonrasında başına gelen sıra dışı olaylar, dönemin eğitim bürokrasisini farklı cephelerden anlamak adına önemli bir bakış açısı sunar. Bu araştırmanın amacı son dönem Osmanlı eğitim sisteminde bir vakıa olduğu bilinen bürokrasideki iç çekişmeleri, yolsuzlukları, başıbozukluğu vs. Ali Enver'in maarife ilişkin hazırladığı teftiş raporları ve şahsına karşı açılan davada sunmuş olduğu savunma dosyası üzerinden inceleyip tartışmaktır. Bu amaçla bir eğitim tarihi araştırması olarak planlanan bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı fonlarından temin edilen, konuyla ilgili özgün ve birincil kaynaklar kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerden hareketle dönemin eğitim bürokrasisinin işleyişine dair önemli ayrıntılara ulaşmak mümkün olmuştur. Ali Enver Efendi, Maarif Nezaretine sunmuş olduğu teftiş raporlarında rüşvet ve iltimasla önemli makamlarda memuriyet elde etme durumuna dair ilginç vakalar sunar. Bundan dolayı hasımlarınca önce müteceviz, sonra deli, daha sonra ise memuriyet için ehliyetsiz olduğu gerekçesiyle suçlanır. Ali Enver; bir taraftan şahsına yönelik suçlamalara karşı kendini savunurken diğer taraftan da eğitim bürokrasisindeki yolsuzluk vakalarını, rüşvet ve iltimasla kimilerine peşkeş çekilen memuriyet kadrolarını ve eğitim personeline harcırah tahsisindeki yasadışı uygulamaları vurgulamıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE, emrahberkant@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5933-3024, DOI: 10.37879/9789751756442.2023.64

Anahtar Kelimler: Türk Eğitim Tarihi, Ali Enver Efendi, Maarif Mufettişliği, Teftiş Raporu, Eğitim Burokrasisi.

Based on the Detections of Ali Enver Efendi, one of the Inspectors of Education during the Sultan Abdulhamid II Era, the Problems Experienced in the Educational Bureaucracy of the Period

Abstract

The era of Sultan Abdulhamid II was a period when modernization in education reached its peak and highly important developments were experienced in the Ottoman Empire especially in terms of the expansion and institutionalization of modern education. It can be claimed that the task areas and distribution of duties in the educational bureaucracy were determined, and the distinctive/prominent/characteristic features of the networks in the bureaucracy were clarified during this period when the institutions for the administration and supervision of education were on certain ground. Ali Enver Efendi was one of the great many state officials who worked as an Inspector of Education during this period. The extraordinary events that were experienced and witnessed during and after he held that position offered a noteworthy perspective to understand the educational bureaucracy of the period from different aspects. The present study aimed to examine and discuss the internal conflicts, corruption, lack of discipline, etc. in the bureaucracy as a well-known phenomenon in the late Ottoman educational system through the educational audit reports by Ali Enver and the apologia he presented to the case file against him. Therefore, this study, which was designed as educational history research, was based on original and primary sources related to the issue obtained from the funds of the Directorate of State Archives by the Republic of Turkey. As a result of the study, it was possible to reach crucial details about the functioning of the educational bureaucracy of the period based on the available data. In the audit reports he submitted to the Ministry of Education, Ali Enver Efendi reported interesting cases about obtaining higher-order civil service bribery and nepotism. Therefore, he was accused by his opponents of first being an aggressor, then insane, and then being incapable of being a civil servant. While defending himself against the accusations, Ali Enver, on the other hand, revealed the corruption cases in the educational bureaucracy, the civil service positions that were made benefits available to some people by bribery and nepotism, and the illegal practices in allocating subsistence to the personnel of education.

Keywords: History of Turkish Education, Ali Enver Efendi, The Inspectorship of Education, Audit Report, Educational Bureaucracy.

Giriş

Osmanlı eğitim sisteminde modern teftiş ve denetim politikasının kökenleri Sultan II. Mahmut Dönemi'nde kurulan Meclis-i Umur-ı Nafianın 1838 tarihli layihasına dayandırılabilir. Rüştiye mekteplerinin açılmasına esas teşkil eden mahalle mektepleri hakkındaki bu layihada “birçok mektepte öğrencilerin nitelikli eğitim alamadıklarından, dolayısıyla temel okuma-yazma becerisine dahi sahip olmadıkları” gibi gerekçelerle “mektepleri düzenlemek ve öğrencilerin bilgi düzeylerini yoklamak üzere öncelikle mevcut öğretmenlerin durumlarını teftiş etmek ve de bunun sonucunda yetenekli bulunanları kullanmak” gerektiği vurgulanmaktadır. Buradan hareketle devlet eliyle eğitimde teftiş politikasının ilk olarak 1838 tarihinde, mahalle mekteplerindeki öğretmenlerin bilgi ve becerilerini tespit etmek amacıyla başladığı söylenebilir¹. Ancak “muîn”, “muhakkık”, “müfettiş” gibi adlandırmaların yapıldığı teftiş memurlarının görevi, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanana kadar eğitim kurumlarını teftiş etmekten ziyade öğretmenlere kolay öğretim yöntem ve tekniklerini göstermekten ileriye gidememiştir². Bu nizamname ile beraber teftiş politika ve uygulamalarına yeni hükümler getirilerek bu olgunun Maarif Nezaretinin resmi ve hukuki görevleri arasına girmesi sağlanmıştır³.

Bir süre sonra, 1881 yılında “Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti” ile “Mekatib-i Aliye Müfettişliği” kurulmuştur. Böylelikle ilk ve ortaöğretim ardından yükseköğretim kurumlarının da teftiş edilmesine başlanmıştır⁴. Bu dönemde mevcut okulların denetim altında tutulması, öğretim programlarının düzenlenmesi ve böylece ülkenin ticaret, ziraat ve sanayi alanlarında gelişme gösterebilmesi için eğitimin niteliğinin artırılmasına yönelik maarif müfettişi olarak hizmetlerde bulunan çok sayıda devlet görevlisi arasında Ali Enver Efendi de yer almaktadır. Onun bu görevi sürdürdüğü yıllarda ve sonrasında başına gelen sıra dışı olaylar, dönemin eğitim bürokrasisini farklı cephelerden anlamak adına önemli bir bakış açısı sunar. Zira devletin eğitim yönetimi hususunda faaliyetlerini sürdürebilmesinde eğitim bürokrasisi önemli bir işleve sahiptir.

Bu bağlamda bu araştırmanın amacı son dönem Osmanlı eğitim sisteminde bir

1 Kamil Su, *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 1-2.

2 Su, *age.*, s. 2; Yasemin Tümer Erdem, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C 26, 2009, s. 56-57.

3 Tümer Erdem, *agm.*, s. 57.

4 Kodaman, *age.*, s. 31-32.

vaka olduğu bilinen bürokrasideki iç çekişmeleri, yolsuzlukları, başıbozukluğu vs. Ali Enver'in maarife ilişkin hazırladığı teftiş raporları ve şahsına karşı açılan davada sunmuş olduğu savunma dosyası üzerinden inceleyip tartışmaktadır.

Bu amaçla bir eğitim tarihi araştırması olarak planlanan bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı fonlarından temin edilen Ali Enver Efendi'nin teftiş raporları ve hakkındaki dava dosyası araştırmanın özgün ve birincil kaynakları olarak kullanılmıştır.

Tarihi doküman analizi yöntemi doğrultusunda dokümanlardan elde edilen bilgilere göre konuya ilişkin problemler ortaya konularak araştırmanın konu alanı, kapsam ve sınırlılıkları belirlenmiş ve veriler toplanmıştır. Toplanan bu verilerin tasnif ve analiz edilmesiyle probleme dayalı oluşturulan araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmış ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda dönemin sosyal, siyasi, ekonomik vs. konjonktürel yapısı göz önünde bulundurularak çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Ali Enver Efendi Kimdir?

II. Abdülhamit Dönemi müfettişlerinden Ali Enver Efendi, H. 1266 (M. 1849/1850) yılında Dağistan'da dünyaya gelmiştir. Temel eğitimini Dağistan'da aldıktan sonra, H. 1287 (M. 1870/1871) yılında İstanbul'a yerleşerek eğitimine devam etmiş ve H. 1293 (M. 1876/1877) yılında Darümuallimin-i Rüşdiden mezun olmuştur. Mezun olur olmaz Kanlıca Rüştiye Mektebine muallim-i sani, ardından da Tophanelioğlu Rüştiye Mektebinin vekâleten muallim-i evvelliğine atanmıştır. Burada bir süre çalıştıktan sonra Üsküdar'da bulunan Atlamataşı Rüştiye Mektebine muallim-i sani olarak tayin edilmiştir. O zamana kadar kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirmiştir. Bu durum görev yaptığı okullardaki öğrenciler, öğrenci velileri ve Maarif Nezareti tarafından da takdir edilerek onaylanmıştır. Hatta Meclis-i Kebir-i Maarif Reisi Salih Efendi kendisini makamına çağırarak öğretmenlerin usul-i tedristeki eksikliğinden dolayı onun vekâleten başka bir göreve tayin edilmesini sağlamıştır. Buradaki görevinde de nizama uygun şekilde hareket etmesinden ve genel olarak herkesin takdirini kazanmış olmasından dolayı re'sen özel bir görevlendirmeye muallim-i evvel olarak başka bir yerde öğretmenlik görevine atanmıştır⁵. Bu görevlerinde elde etmiş

5 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD.), 210/47, 01 Ş 1308 / 12 Mart 1891, s. 6; Fatih Artvinli, "Ali Enver'in Toptaşı Bimarhanesi Gözlemleri", *Toplumsal Tarih*, S. 194, Şubat 2010, s. 66-68; Fatih Artvinli, "Psikiyatri Etiği ve Akıl Hastalarına Davranışa Tarihsel Bir Yaklaşım: Ondokuzuncu Yüzyıldan Bir Vaka Analizi", *Türkiye Klinikleri J. Med. Ethics*, C 20, S. 1, 2012, s. 3.

olduğu başarılar üzerine maarif müfettişliğine getirilmiş; ancak onun bu göreve tayin edilmesi yaşam çizgisinde bambaşka olaylara kapı aralamıştır. Zira maarif müfettişliği görevindeyken teftiş etmiş olduğu okullarda şahit olduğu usulsüzlükleri rapor etmesi üzerine, kendisinin deyimiyle, birtakım kişilerin iftiralara maruz kalarak akli dengesinin bozuk olduğu gerekçesi ile bimarhaneye yatırılmıştır. İki ay kadar burada müşahede altında kaldıktan sonra tahliye edilmiş; fakat olaylar bununla sınırlı kalmamıştır. Bimarhaneden ayrılan Ali Enver Efendi, eski görevine iade edilmek için Şura-yı Devlete başvuruda bulunsa da kabul edilmemiştir. Ancak bu durum, onun memuriyetine engel olmamıştır. Nitekim bir süre sonra okullarda coğrafya öğretmenliği görevine getirilmiştir. Bu görevdeyken de mesleki olarak yeterli bilgi ve donanuma sahip olmadığı gerekçesiyle bu görevden de azledilmiş, sonrasında ise herhangi bir memuriyete tayin edildiğine ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Ali Enver Efendi'nin Muallimlik Döneminde Yaşadığı Sorunlar

Ali Enver Efendi henüz maarif müfettişliği görevine tayin edilmeden evvel bürokraside birçok usulsüzlüğe şahit olduğunu, hatta söz konusu usulsüzlüklerin bizzat kendisine karşı yapıldığını iddia etmektedir. Öyle ki Üsküdar'da bulunan Atlamataşı Rüştüye Mektebinde henüz muallim-i sanilik görevini ifa ettiği sırada mektebin öğrenci mevcudunun artırılması için büyük çaba sarf etmiştir. Başlangıçta 30 olan öğrenci sayısını 100'ün üzerine çıkarmıştır. Bununla birlikte Üsküdar ahalisinin teveccühünü de kazanmıştır. Ancak, Ali Enver Efendi bu mektebin terakkisi için çabaladıkça devlet ricalinden Aziz Bey ile Ahmet Hamdi Efendi adındaki kişiler de söz konusu mektebin muallim-i evvelini ona karşı kışkırtarak türlü oyunlara girişmişlerdir. Bu doğrultuda Ali Enver Efendi'nin aleyhinde mektepte iki kez soruşturma yapılmış olup iddia edilenlere karşılık gerçeği ortaya çıkarmaya yetecek boyutta delile ulaşılamamıştır. Fakat o süreçte yaşananlar üzerine yapılan daha sonraki tahkikatlar neticesinde, Ali Enver Efendi hakkındaki tüm kötü söylemlerin kişisel husumetten kaynaklandığı ortaya çıkmıştır⁶.

Ali Enver'in yaşadığı bir başka vakada, Mahmudiye Mektebinde eğitim vazifesini sürdürürken öğrencilerden birine kötü söz söylediği hakkında bir iddiada bulunulmuştur. Hatta bunun üzerine bu öğrencinin polis olan bir yakını Ali Enver Efendi'ye musallat olmuştur. Fakat olayın soruşturulması neticesinde bir iftira olduğu açığa çıkmıştır. Buna benzer bir başka olayda Aziz Beyefendi'nin adı

6 BOA, ŞD., 210/47, s. 6; BOA, ŞD., 2943/49; BOA, ŞD., 211/16.

geçen mektepte öğrenci olan biraderini darp etmekten ötürü hakkındaki şikâyet üzerine bir soruşturma gerçekleştirilmiştir. Ancak bunun gerçek olmadığı ve öğrencinin “hak ettiğinden fazla not verilmediği için” böyle bir yalana başvurduğu anlaşılmıştır.

Bundan başka zuhur eden diğeri bir olayda yine Mahmudiye Mektebi öğrencileri gizli surette örgütlendirilip tembihlenmiş olduğundan Ali Enver Efendi’ye karşı gelip saygısız ve ölçsüz davranışlarda bulunmuşlardır. Bu olayda öğrencilerin uyması gereken öncelikli vazifeleri arasında bulunan öğretmene riayet hususu ayaklar altına alınmıştır. Bunun üzerine Ali Enver Efendi, o zamanlar Rüştiye Mektepleri Müdürü olarak görev yapan Selim Sabit Efendi’ye giderek durumu anlatmıştır. Selim Sabit Efendi ise olayı edepsizlik olarak değerlendirip büyük bir üzüntüyle karşılaşmış olup olayın esas mahiyetini ve altında yatan sebeplerin araştırılmasına ve bu süre zarfından Ali Enver Efendi’nin açıkta kalarak yerine vekil öğretmen tayin edilmesine karar vermiştir. Konuyla ilgili soruşturma süreci hemen başlatılmış, Ali Enver Efendi açığa alınmış, yerine vekil öğretmen tayin edilmiştir. Bu süreçte mektepteki derslerine başlayan vekil öğretmenin asil olarak atanması yönünde öğrencilerin ağızıyla bir mazbata hazırlanmış olsa da Selim Sabit Efendi’nin olaya hâkim duruşu ve süreci iyi yönlendirmesi sayesinde öğrenciler hizaya sokulmuş olup soruşturma sağlıklı bir şekilde tamamlanmıştır. Soruşturma neticesinde öğrencilerin Ali Enver Efendi’ye karşı gösterdiği itaatsizliğin ve onun böylesine esef verici bir muameleye maruz kalmasının arka planında yer alan asıl sorun ortaya çıkmıştır. Buna göre asıl sorunun, o zamanlar Meclis-i Kebir-i Maarif azasından Ahmet Hamdi Efendi’nin yeni yayımlanmış olduğu *Coğrafya* ve *Kavaid-i Farsî* adlı risaleleri çoğu öğretmenin öğrencilerine satın aldırıp derslerinde kullanmaya başlamış olmasına rağmen Ali Enver Efendi’nin bunu reddetmiş olmasından ileri gelmekte olduğu görülmüştür⁷.

Ali Enver Efendi’nin Maarif Müfettişliği Döneminde Yaşadığı Sorunlar ve Yargılanması

Ali Enver Efendi, muallimlikten Maarif Müfettişliğine atandıktan sonra da yaşadığı sorunlar son bulmamış, hatta katlanarak artmaya devam etmiştir. Yaşadığı enteresan olayların detayları hem onun çektiği zorlukları görmek hem de dönemin eğitim bürokrasini anlamak adına önemlidir. Bu çerçevede Ali Enver, müfettişliğe tayin olduğu esnada Vezneciler’de Kapıcı Murat Paşa Medresesinde sakin Şirvani Sadreddin Efendi’nin Bursa Mekteb-i Rüştiyesi muallimliğine tayin olunmasından

7 BOA, ŞD., 210/47, s. 4.

dolayı boşa kalan odaya yerleşmiştir. Sadreddin Efendi'nin de ısrarı üzerine geçtiği bu odada biraderim dediği Mehmet Tevfik Efendi ile beraber çalışmaktadır. Bu odadaki ikinci günlerinde zabıta tarafından bir baskın gerçekleştirilmiş olup ikisi de gözaltına alınmak suretiyle adliyeye götürülmüştür. Gözaltı sebebi ise Kapıcı Murat Paşa Medresesinde civarında bulunan polis efradından Süleyman Efendi'nin hanesinin bahçesine tehdit içerikli bir mektup bırakmış olmaları hakkındadır. Süleyman Efendi'nin damadı Yüzbaşı Cemal Efendi imzasıyla verilen şikâyet dilekçesi üzerine sorguya çekilmişlerdir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen tahkikat neticesinde şikâyet konusu olay hakkında herhangi bir bilgileri olmadığı resmen anlaşılmış olup kendileri hakkında muhakemeye yer olmadığına karar verilmiştir⁸. Daha sonra içine düştükleri bu durumun gerçek sebebini anlamayı kendisine zorunluluk olarak addeden Ali Enver Efendi araştırmaya koyulmuştur. Bu yoldaki araştırmaları netice vermiş olup hakkında asılsız bir şikâyette bulunan Yüzbaşı Cemal Efendi'nin baldızı ve Süleyman Efendi'nin kız kardeşi olan hanımefendinin Yusuf Paşa İnas Rüştüyesinin muallime-i saniyesi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Cemal Efendi'ye, Ali Enver Efendi hakkında yersiz bir suçlamada bulunması karşılığında bir mektep muallimliği vaat edildiğini ve sonrasında ise Cemal Efendi'nin coğrafya muallimliğine ve idadiye ve mülkiye mekteplerinde mümeyyizliklere tayin edilmiş olduğunu öğrenmiştir. Dolayısıyla Ali Enver Efendi'nin ifadelerine göre müfettişlik görevinden alıkonulabilmesi için şahsı hakkında türlü hilelerle bir kumpas kurulmuştur⁹.

Ali Enver Efendi, Maarif Müfettişliği görevindeyken rüştiye mekteplerindeki eksiklik ve düzensizliklerin tespit edilerek bu mekteplerin hak ettiği konuma erişmesi noktasında vazifesi gereği çok sayıda okulu teftiş etmiştir. Bu çerçevede teftiş ettiği okullara dair oluşturduğu raporları Maarif Nezaretine takdim etmiştir. Ancak bu süreçte ona karşı müthiş bir kampanya oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda devlet dairesindeki çalışma odasında bulunan çekmecesinin kırılarak açılması ona karşı çeşitli yollarla sürdürülen kötü muamelelerden biridir¹⁰.

Ali Enver Efendi'nin ifadelerine göre kendisi rüştiye mekteplerinde yasal düzene aykırı şekilde gerçekleştirilen uygulamalara ve yolsuzluklara -bunları Maarif Nezaretine rapor etmek suretiyle- engel olduğundan ötürü teftiş görevinden birden

8 BOA, ŞD., 210/47, s. 9, 21, 25.

9 BOA, ŞD., 210/47, s. 9, 21, 25.

10 BOA, ŞD., 210/47, s. 9, 21, 25.

fazla kez men edilmiştir¹¹. Bununla da kalınmayıp Şura-yı Devlette kendisine karşı bir dava dahi açılarak iddia makamı tarafından savunması talep edilmiştir. Bu yargılama sürecine ilişkin Osmanlı Arşivlerinden temin edilen Ali Enver'in çok sayıda belgeden oluşan dava dosyası, hem onun yaşadığı sorunları hem de devrin eğitim bürokrasisi için oldukça önemli ayrıntılarla doludur.

Ali Enver Efendi'nin Savunma Dosyasına Yansıyan Eğitim Bürokrasisindeki Sorunlar: Rüşvet, İltimas, Yolsuzluk, Usulsüzlük ve Çıkar Çatışmaları

Ali Enver Efendi, Mekatib-i Aliye Müdürü Aziz Efendi'nin kendisini görevlendirdiği teftiş ve denetim görevi sonucunda şahsına karşı her daim çeşitli kötülükler yapıldığını ve kötü muameleye maruz kaldığını ifade eder. Bunlardan biri olarak savunmasında yer verdiği bir hadisede, rüşvet karşılığında Osmanlı mekteplerinde memuriyet elde edilmesinden bahsetmiştir. Buna göre mekteplerde personel olarak görev almak amacıyla Maarif Nezaretine başvuruda bulunan birtakım kişilerden memuriyete kabullerinin sağlanması için gizli surette rüşvet alındığını tespit ederek durumu ilgili makamlara rapor etmiştir. Bazı menfaatperestlerin kurduğu bu rüşvetle memur olma piyasasında, kişilerden sadece memuriyete girişte değil memur olduktan sonraki süreçte de düzenli bir şekilde para alındığını, bu yola memur olmuş muallim ve muallimelerin maaşlarının bir kısmını bu çıkar odaklarına verdiklerini bildirmiştir. Bu doğrultudaki gerçeklerin ayrıntılarıyla ortaya çıkarılması hususunda üst makamları uyarak kapsamlı bir tahkikat yapılması gerektiğini ilgili makamlara bildirmiştir¹².

Öte yandan taşradaki mekteplere seçilerek tayin edilen muallimlere mevzuat gereği ödenen harcırahların hak sahiplerinin eline geçmediği ve yine birtakım çıkar odakları tarafından bunlara el konulduğuna yönelik ulaştığı birtakım haberleri de Maarif Nezaretine bildirmekten geri durmamıştır. Bunun yanı sıra nezaret makamına rapor ettiği nizama aykırı uygulamalardan bir diğeri de taşra mekteplerindeki bazı muallim ve bevvapların ortada hiçbir sebep yokken azledilip yerlerine başkalarının tayin edilmesi durumudur. Mevzuata aykırı olarak gerçekleştirilen bu uygulamaların tam olarak anlaşılabilmesi ve gerçeğin öğrenilebilmesi için ayrıntılı tahkikat yapılması gerektiğini ifade etmiştir¹³.

11 BOA, ŞD., 210/47, s. 10.

12 BOA, ŞD., 210/47, s. 10, 21, 25.

13 BOA, ŞD., 210/47, s. 10, 21, 25, 47.

Ali Enver Efendi savunma dosyasında; Osmanlı mekteplerinde daha önce gerçekleştirmiş olduğu teftiş ve denetim görevleri sırasında karşılaştığı olaylardan, aldığı duyumlardan hareketle oluşturduğu raporları referans göstererek ilginç bilgiler vermeye devam eder. Bu doğrultuda Meclis-i Kebir-i Maarifin bazı kararlarının tahrif edildiğine yönelik bazı iddialar öne sürmesi dikkat çekicidir. Yine Nezaret dairesindeki imtihan komisyonunun darülmuallimin ve rüştiye mektepleri imtihan cetvellerinin tahrif edildiğini işittiğini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra tıbbiye-i mülkiye, idadiye-i mülkiye, ticaret ve Kız sanayi mektepleriyle darülmuallimat, mekteb-i mülkiye-i şahane ile mekteb-i sultaniyenin sınav evraklarında da usule aykırı işlemler yapıldığına ilişkin söylentilerin mevcut olduğunu belirterek tüm bunların araştırma incelemeye muhtaç olduğunu altını çizmiştir¹⁴.

Hakkındaki dava kapsamında yöneltilen suçlamaların iftiradan ibaret olduğunu her fırsatta dile getiren Ali Enver bu iftiraların birtakım kişilerin şahsi kinlerinden ve düşmanlıklarından kaynaklandığını söyler. Bununla birlikte bu iftiraların temel dayanak noktalarından birincisi Mekatib-i Aliye kâtiplerinden Ağâh Efendi'nin görevinde usulsüzlük yaptığı hakkında oluşturmuş ve Maarif Meclisine sunmuş olduğu teftiş raporu, ikincisi ise kendisi hakkında Maarif Nazırına sunulan bir şikâyet dilekçesidir. Şikâyet dilekçesi, öteden beri birtakım kirli oyunlar ve hilekârlıklarla yaşam sermayeleri ellerinden alınarak çıkar odaklarının kirli emellerine alet olmuş darülmuallimin-i rüşdi ve iptidaiden kişiler ve talebe-i ulumdan bazı efendiler ile açıkta bulunan bazı muallimler tarafından oluşturulmuştur. Bunların birbiri ardına gönderdikleri dilekçeler Ali Enver'in hem Maarif Nezareti hem de umum halk nezdinde küçük düşürülmesi ve bu yolla kariyerinin sonlandırılması amacını taşımaktadır. Bu konuda şahsına yönelik iftira kabilinden gördüğü bu şikâyetleri kendisi de araştırmaya koyulmuş ve bunun arkasında pek çok oyun döndüğünü anlamıştır¹⁵. Öyle ki Ali Enver Efendi'nin Maarif Nezaretindeki teftiş görevine başlamasından bir gün sonra Mekatib-i Aliye Dairesindeyken Başkâtip Rifat Efendi merakla kendisine yaklaşmış ve nezarete gönderdiği tahkikat raporunda kendisi aleyhinde bir şey yazıp yazmadığını sormuştur. Ali Enver Efendi kendine karşı yönelttiği bu yersiz soruya her ne kadar hayır cevabını vermişse de Rifat Efendi, ona kederli bir şekilde "Ah, Enver Efendi! Evvelce böyle şeylere karışma diye sana bir suret-i hayr-ı havahanede *ihataratda bulunmuş idim, dinlemedin*" diye yanıt vermiştir. Anlaşılacağı üzere Rifat Efendi, Ali Enver ile arasındaki kişisel

14 BOA, ŞD., 210/47, s. 10, 21, 26.

15 BOA, ŞD., 210/47, s. 11.

hukukuna dayanarak ona karşı dostça ve vefakârca yaklaşmış olup onu başına geleceklere karşı uyar mıştır. Bununla birlikte yakında başına bir felaket geleceğini ve tüm bunları gidip Aziz Bey'e anlatması gerektiğini söylemiştir. Ertesi gün Ali Enver Maarif Nezaretine giderek Aziz Bey'in makamına var mıştır.

Rifat Efendi'nin tahkikatı meydana çıkar an mevcut durumdan Aziz Bey'in haberdar edilmesi yönündeki vicdani arzusundan hareketle konuyu Aziz Bey'e açmıştır. Aziz Bey'in meselenin hukuki boyutuna vakıf olmasından ötürü Ali Enver bu meseleyi ona açmakta bir tereddüt görmemiştir. Hukuka aykırı işlerden olan bunun gibi bir için Maarif Nezaretinde herkes tarafından bilinmesi hoş bir durum yaratmayacağından dolayı Aziz Bey rüştiye ile iptidaiye müdürlerini yanına aırarak Nezaretteki bu istenmeyen durumların ortaya akmasının engellenememesinden dolayı büyük üzüntü duyduğunu belirterek müdürleri defaatle uyar mıştır. Bunun zerine iptidaiye müdürü "*Ne yapalım, ben Agâh Efendi'nin terbiyesine memur değilim.*" diyerek kendisini savunmuştur. Aziz Bey müdürlerle olan bu görüşmesini tamamladıktan sonra soruşturmanın seyriyle ilgili kendisinin haberdar edilmesini istemiştir. Ali Enver Efendi de Aziz Bey'in makamından ayrıldıktan sonra Hafız İsmail Efendi'nin Aziz Bey'in nezdinde sözlü ifadesini yazıya geçirip imzalamasını sađlamıřtır¹⁶.

Ali Enver bu tahkikatı tamamladıktan sonra varılmak istenen sonuca ulaşılmış olduğundan, yanılarak zarara uğradıklarından şikâyetçi olan kişilerin birden bire ağz değiştirmeleri tahkikatın doğru şekilde sürdürülmesini sekteye uğrattığını ifade etmiştir. şikâyet sahiplerinin ansızın tavır değişikliğine gitmeleri hayretler uyandıran bir durum olmakla birlikte bunun gerçek sebebinin anlaşılması için birtakım önemli girişimlerde bulunmuştur. Bu erevede Ali Enver Efendi yaptığı incelemeler neticesinde Agâh Efendi ile Abdullah Kavvas'ın bu işte parmakları olduğunu anlamıştır. Ona göre bu iki kişi şikâyet sahiplerini tehdit ederek türlü hile ve oyunlarla onlardan para almış ve daha sonra olayın açığa akması üzerine almış oldukları paranın bir kısmını iade etmişlerdir. Olaya ilişkin edindiği tüm bilgileri Aziz Bey'e rapor halinde sunan Ali Enver, raporuna ek olarak şikâyet sahiplerinin adlarının yazılı olduğu bir liste de sunmuştur. Akabinde tüm bu iddiaların araştırılarak gerçeğin ortaya akarılması Aziz Bey'den istemiřtir¹⁷.

Ali Enver'in naklettiği olaya göre Aziz Bey şikâyet sahiplerini kimlerin kandırdığını sorgulamaya başlamıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen tahkikat sonucu ortaya

16 BOA, şD., 210/47, s. 8.

17 BOA, şD., 210/47, s. 8.

çıkan bilgileri incelemiştir. Bu esnada Hafız Ali Efendi, Agâh ve Rasih Efendilerin kurduğu tuzağa düşmüş olduğunu ifade etmiştir. Hatta Balıkesir Mekteb-i İdadisinde hendese muallimliğine tayin edilmek üzere mektep müdürlüğüne hitaben oluşturulan bir tevcih-namenin kendisine verilmiş olduğunu iddia etmiştir¹⁸.

Tahkikatın ilerleyen aşamasında Aziz Bey, Hafız Ali Efendi'nin evvelce tavsiye edilmiş olan Muallimliğe tayin olunması emrinde Balıkesir İdadisi müdüriyetine tahrirat yazılmasını Rifat Efendi tembih etmiştir. Hafız Ali Efendi, Balıkesir Mekteb-i İdadisi hendese muallimliğine tayin olunduysa da bir süre Yanya Rüştüyesi muallimliğinde görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu göreve atanmasının ardından kendisine tahsis edilen yol harcırahına Agah Efendi tarafından el konulacağına yönelik Ali Enver'nin aldığı istihbarattan dolayı Muhasebeci Mazhar Beyefendi ile görüştüğü anlaşılmaktadır. Bu duruma bir tedbir alınması için Aziz Bey ile görüşen Ali Enver, Mekatib-i Rüştüye Müdürünün taşra mekteplerinde görevli muallimlerin sebepli sebepsiz yere görev yerini değiştirmelerinden ötürü verilen harcırahlarının nezarete yük olduğunu anlatmıştır. Mekatib-i Rüştüye Müdürü, Ali Enver'e tahkikatın pek de ilerisine gitmemesini tavsiye edip onu uyararak gelecekte başına gelebilecek belaları ima etmiştir. Ayrıca Mekatib-i Rüştüye Müdürü, ertesi gün Ali Enver ile karşılaştığında Aziz Bey'in, Agâh ile Abdullah Kavvas'ı azledip daireden defedeceğini söylemiştir. Böylelikle mevzu bahis iddiaların gerçek olduğunu ispatlamaya yönelik bir ifadede bulunmuştur. Aradan üç dört gün geçtikten sonra kendisi hakkındaki felaketin zuhur etmesi üzerine Ali Enver, öncelikle büyük bir şaşkınlık içerisinde kaldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte kendisine karşı düşmanlık besleyen ve kişisel kinlerinden dolayı iftirada bulunan bu kişilerin hiçbir vakit amaçlarına ulaşamayacağına olan inancının sağlam olduğunu belirtmiştir¹⁹.

Ali Enver Şura-yı Devlette yargılandığı sırada oluşturmuş olduğu bu savunma dosyasında, bir yandan başına gelen olaylardan ötürü kendini savunurken diğer yandan dönemin eğitim bürokrasisindeki rüşvet ve iltimasa yönelik iddialarını öne sürmüştür. Ayrıntılarla dolu bu iddialardan bir diğerinde ise yine adam kayırmak ve rüşvet almak suretiyle mekteplere gerçekleştirilen öğretmen atamalarından bahsetmektedir. Başına gelen felaketin ve çektiği sıkıntıların sebebini; vazifesini doğru, düzgün ve gerektiği bir şekilde icra ettiğinden dolayı

18 BOA, ŞD., 210/47, s. 8.

19 BOA, ŞD., 210/47, s. 8.

bu durumu kabullenmeyen çıkar lobilerinin iftira ve yalanlarına maruz kalmış olmasına bağlayan Ali Enver Efendi'ye göre; üzerine kurulan kumpas neticesinde memuriyetinden uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Tarafsız bir şekilde araştırıldığı takdirde ortaya attığı iddiaların ne denli doğru olduğunun anlaşılacağını her defasında vurgular. Bu durumun ayrıca eğitim bürokrasisindeki başıbozukluğun giderilmesi ve maarifin hak ettiği konuma kavuşturulması için oldukça önemli olduğunun altını çizer.

Kendinden çok emin sözlerle sürdürdüğü savunma dosyası, haksızlığa uğramış bir zavallının yakarışları ile dolu gibidir. Bir taraftan iddialara karşı kendini savunurken diğer taraftan da eğitim bürokrasisindeki yolsuzlukları vakaları, rüşvet ve iltimasla kimilerine peşkeş çekilen memuriyet kadrolarını ve eğitim personeline harcırah tahsisindeki yasadış uygulamaları tekrar tekrar vurgular. Nitekim savunması ikna edici olmuş ve şura-yı Devlette görülen davası neticesinde Ali Enver Efendi suçsuz bulunmuştur.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamit Döneminde muallim ve maarif müfettişliği görevlerinde bulunmuş sıradan bir eğitim neferi olan Ali Enver Efendi'nin yaşadığı sorunlar ve karşılaştığı durumlar sıra dışı bir özellik arz etmektedir. Ali Enver hakkında araştırma kapsamında incelenen tarihsel kayıtlar, onunla ilgili ne pahasına olursa olsun doğru bildiği yoldan şaşmayan, yanlışların üstüne giden, şerefli bir memur portresi çizer. Muallim olarak görev yaptığı sırada görevini hakkıyla yerine getiren bir memur olarak pek çok sorunla karşılaşmış olmasına rağmen bu sorunlarla uğraşmaktan yılmamıştır. Maarif müfettişi olduktan sonra suya sabuna dokunmayıp mevcut bürokrasi arkının bayağı bir dişlisi olarak hizmet etmesi şahsi menfaatine fayda sağlayacakken o bunu reddederek bu arkı bozmaya çalışmıştır. Bir diğer ifadeyle arı kovanına omak sokmaktan kendini alamayan Ali Enver, eğitim bürokrasisindeki sorunların, çevresinde vuku bulan düzensizliklerin/ başıbozuklukların bile-isteye üstüne gitmiştir.

Ali Enver Efendi, Maarif Nezaretine sunmuş olduğu teftiş raporlarında rüşvet ve iltimasla önemli makamlarda memuriyet elde etme durumuna dair ilginç vakalar sunar. Bundan dolayı hasımlarınca önce müteceviz, sonra deli, daha sonra ise memuriyet için ehliyetsiz olduğu gerekçesiyle suçlanır. Ali Enver; bir taraftan şahsına yönelik suçlamalara karşı kendini savunurken diğer taraftan da eğitim bürokrasisindeki yolsuzluk vakalarını, rüşvet ve iltimasla kimilerine peşkeş

çekilen memuriyet kadrolarını ve eğitim personeline harcırah tahsisindeki yasadışı uygulamaları vurgulamıştır.

Ali Enver'in Şura-yı Devlete sunmak amacıyla oluşturduğu savunma dosyası incelendiğinde onun ele kalem tutan ve kendini yazıyla oldukça iyi ifade eden bir özelliği olduğu açıkça görülmektedir. Hakkındaki suçlamalara cevap verirken farklı örneklerle başvurması ve konuyu en küçük ayrıntılarına kadar anlatarak sağlam bir savunma gerçekleştirmesi onun ifade ustalığını gösterir. Bu ustalığı sergilerken olmazsa olmazları da gözden kaçırmaz. Bazen Nezaret Makamından saygıyla söz ederken bazen de konuyu kasten padişahlık makamına bağlayarak Sultan II. Abdülhamit'e övgüler yağdırır. Yukarıda anlatıldığı üzere devlet makamlarında rüşvet ve iltimasla memurluk elde edilmesi konusunda, padişahın gerekeni yapacağına yönelik inancını vurgular. Mevcut düzen hakkında iddia ettiği kötü durumların ve yasadışı faaliyetlerin sebebini, devlet büyüklerine değil onların çevrelerindeki ve alt kademelerdeki bazı menfaatperest taifeye bağlar. Bununla birlikte bir adım ileri giderek bu doğrultuda özellikle dikkat edilmesi gereken bazı hususların altını çizerek devlet makamlarına uyarıda bulunur. Memuriyet sınıfına geçenlerin dosyalarının iyi araştırılmasını gerektiğini ifade eder. Güzel ahlak sahibi olduğu bilinen ve adı iftiharla anılan bir memurun görev yeri değişikliği konusunda neden rüşvet ve iltimasla iş yaptırmaya kalkıştığının sorgulanmasını ister. Memuriyetten azli gerektiren lakayt tavırları bulunmayan ve kanuna aykırı eylemleri görülmeyen muallimlerin birtakım çıkar çevrelerinin elinden büyük zararlar gördüğünü ifade eder. Hakka hukuka aykırı bir şekilde sürdürülen bu tür uygulamalarda ülke ekonomisinin de büyük kayıp yaşadığını vurgular²⁰.

Öte yandan Ali Enver Efendi'nin tüm ifadelerinin gerçeğe aykırı olduğu düşünülse bile onun ayrıntılarıyla dolu hikâyesinden en azından dönemin eğitim bürokrasisinin işleyişine dair önemli ayrıntılara ulaşmak mümkündür. Bu çerçevede sonuç olarak, dönemin edebî eserlerine dahi konu olan, Geç Osmanlı eğitim bürokrasisindeki rüşvet ve yolsuzluk vakaları ile keşmekeşliğin kamuoyunda yaygın görülen, sıradan ve çok bilindik bir özellik olduğu çıkarımında bulunulabilir.

20 BOA, ŞD., 210/47, s. 8, 22.

Kaynaklar**Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),**

Şura-yı Devlet (ŞD.), 210/47, 01 Ş 1308 / 12 Mart 1891; 2943/49, 12 N 1308 / 21 Nisan 1891; 211/16, 14 L 1308 / 23 Mayıs 1891.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Artvinli, Fatih, “Ali Enver’in Toptaşı Bimarhanesi Gözlemleri”, *Toplumsal Tarih*, S. 194, Şubat 2010.

Artvinli, Fatih, “Psikiyatri Etiği ve Akıl Hastalarına Davranışa Tarihsel Bir Yaklaşım: Ondokuzuncu Yüzyıldan Bir Vaka Analizi”, *Türkiye Klinikleri J. Med. Ethics*, C 20, S. 1, 2012.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Su, Kamil, *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974.

Tümer Erdem, Yasemin, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C 26, 2009.